

АНАЛІЗ СТАНУ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

ANALYSIS OF THE STATE AND THE NECESSITY OF USE OF THE INTERNATIONAL EVALUATION OF ENVIRONMENTAL INSURANCE IN UKRAINE

Похилько С.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту,
Сумський державний університет

Власенко А.В.

студентка,
Сумський державний університет

Розглянуто екологічний стан України та сучасну ситуацію ринку послуг екологічного страхування в країні. Проаналізовано необхідність упровадження механізмів превентивізації екологічних та техногенних інцидентів, а також компенсації негативного впливу, завданого цими явищами. Досліджено економічну сутність поняття «екологічне страхування». Проаналізовано зарубіжний досвід екологічного страхування та виявлено можливості його застосування для вдосконалення чинної системи управління природоохороною та страховою діяльністю в Україні. Запропоновано шляхи модернізації екологічного страхування в Україні.

Ключові слова: екологічне страхування, природоохоронна діяльність, охорона довкілля.

Рассмотрены экологическое состояние Украины и современная ситуация на рынке услуг экологического страхования в стране. Проанализирована необходимость внедрения механизмов превентивизации экологических и техногенных инцидентов, а также компенсации негативного влияния, нанесенного этими явлениями. Исследована экономическая сущность понятия «экологическое страхование». Проанализирован зарубежный опыт экологического страхования и выявлены возможности его применения для совершенствования действующей системы управления природоохранной и страховой деятельностью в Украине. Предложены пути модернизации экологического страхования в Украине.

Ключевые слова: экологическое страхование, природоохранная деятельность, охрана окружающей среды

The ecological state of Ukraine and the current situation in the market of environmental insurance services in Ukraine are considered. The necessity of introducing preventive mechanisms for environmental and technogenic incidents, as well as compensation for the negative influence caused by these phenomena, is analyzed. The economic essence of the concept «ecological insurance» is investigated. The foreign experience of ecological insurance is analyzed and the possibilities of its application for the improvement of the effective system of management of nature protection and insurance activity in Ukraine are revealed. The ways of modernization of ecological insurance in Ukraine are offered.

Keywords: ecological insurance, environmental activity, environmental protection.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні на сучасному етапі спостерігається посилення деструктивного впливу господарської діяльності на стан природного середовища. Превалюючий екстенсивний шлях розвитку економіки країни, антропогенне навантаження, зростання кількості техногенно-екологічних аварій та катастроф є джерелами підвищеної небезпеки для екосистем, життєдіяльності та здоров'я людей.

Аналізуючи екологічні проблеми національної економіки [1; 2], необхідно розглядати їх у світовому масштабі, адже вони мають глобальний характер та генерують синергетичний ефект екологічних катастроф та природних лих. Це означає, що одне катастрофічне явище спричинює низку інших.

Неспинне зростання масштабів екологічної шкоди та обсягу збитків довкіллю та населенню зумовлює необхідність запровадження ефективних механізмів, які б попереджували

настання екологічних інцидентів, а також були б здатні у повному обсязі відшкодувати негативний вплив фізичним та юридичним особам. Міжнародна практика демонструє, що таким механізмом є екологічне страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Нині питання екологічного страхування є доволі актуальним. Багато праць присвячено проблемі екологічного стану України та відшкодування збитків, завданих довкіллю. Екологічне страхування розглядали О.А. Уніятова, А.І. Пашенцев, С.М. Козьменко, І.М. Синякевич, О.Л. Проценко та С. Якимчук працювали над дослідженням питання міжнародного досвіду екологічного страхування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Екологічне страхування в Україні є недостатньо дослідженим та потребує подальшого розгляду та вивчення для знаходження оптимальних шляхів забезпечення безпечного екологічного стану в Україні.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є аналіз необхідності впровадження механізмів превентивної екологічних та техногенних інцидентів, а також компенсації негативного впливу, завданого цими явищами; виявлення можливості застосування зарубіжного досвіду екологічного страхування в Україні для вдосконалення чинної вітчизняної системи управління природоохороною та страховою діяльністю.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Про необхідність теоретичного обґрунтування та розроблення мето-

дики організації та впровадження системи екологічного страхування говорять зростання рівня екологічної небезпеки, збитків від екологічних лих та витрати на природоохоронні заходи в країнах світу.

Аналізуючи Україну, варто сказати, що екологічні збитки, які завдаються промисловими та побутовими відходами, давно займають серед екологічних проблем лідируюче положення. Загальні витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів у 2016 р. становили 32,49 млрд. грн. (рис. 1). За останній рік ці витрати значно зросли, у 2015 р. – 24,59 млрд. [1]

За період з 2006 до 2016 р. обсяги капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища значно зросли. Це свідчить про збільшення навантаження на екосистеми, необхідність відшкодувати збитки, а також про посилення контролю держави над екологічним станом (рис. 2).

При цьому найбільше капітальних інвестицій за останні три роки спрямовувалися на заходи з охорони навколишнього повітря і попередження змін клімату. Крім цього, активно фінансувалися заходи очищення зворотних вод, тобто тих, що повертаються за допомогою технічних споруд і засобів із господарської ланки кругообігу води в їх природні ланки у вигляді стічної, шахтної, кар'єрної чи дренажної води. Щодо поточних витрат на охорону навколишнього середовища, то найбільше коштів спрямовувалися на очищення зворотних вод та на поводження з відходами [1].

Варто сказати, що фінансування природоохоронних заходів, особливо заходів щодо очищення зворотних вод, призвело до підвищення

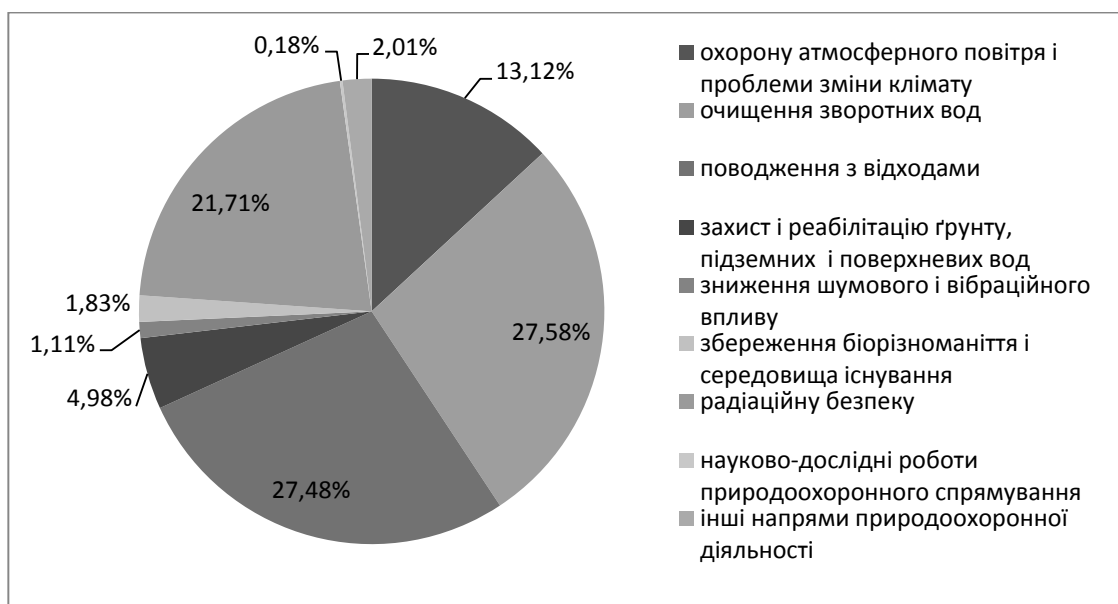

Рис. 1. Загальні витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів у 2016 р. [1]

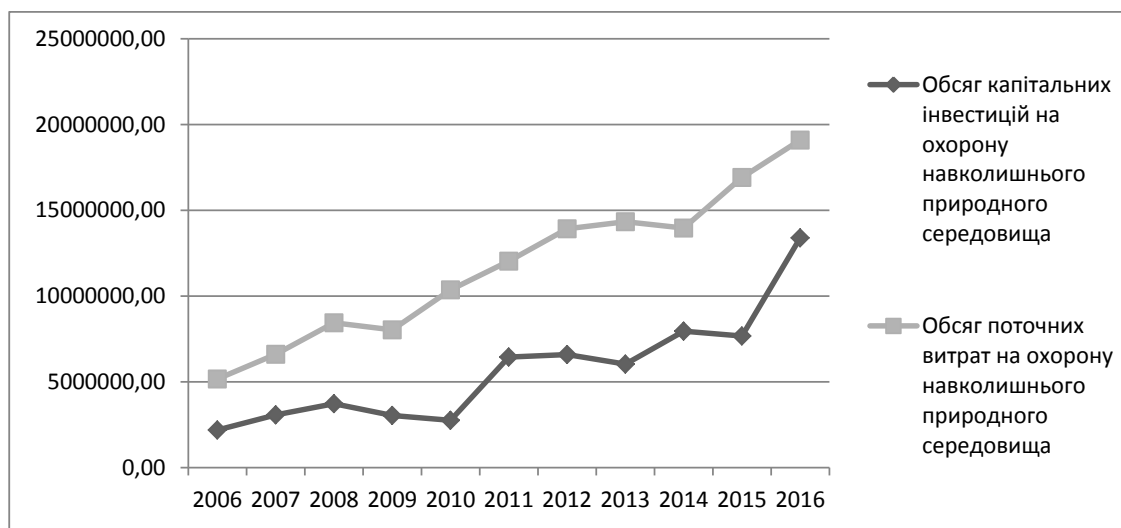

Рис. 2. Обсяги капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища, тис. грн. [1]

позиції України в рейтингу екологічної ефективності, який складається спеціалістами Всесвітнього економічного форуму. Index Environmental Performance оцінює ефективність екологічної політики шляхом аналізу здоров'я людей та стану екосистем країни.

За останні 10 років Україна поліпшила показники на 5,11% та сьогодні займає 44-ту позицію серед 180 країн. Дослідники відзначають, що у світі за останній рік превалює тенденція до поліпшення стану водоймищ, адже уряди країн фінансують спеціальні заходи для очищення води. Проте найнагальнішою проблемою є забруднення атмосферного повітря, оскільки саме це є причиною великої смертності та захворюваності.[2]

Негативний стан навколишнього середовища в Україні відображає постійне зростання загального коефіцієнту смертності з 14,5% у 2012 р. до 14,9% у 2015 р. [1]. За даними звіту ЦРУ США, Україна займає четверте місце серед 226 країн у 2016 р. за рівнем смертності (14,40 смертей на 1 тис. осіб) [3].

Збільшення витрат та капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища, високий рівень смертності свідчать про надзвичайну актуальність питання впровадження механізму попередження природно-техногенної небезпеки та компенсації екологічних збитків. Про найбільшу потребу ніж будь-коли говорять цілі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, що були поставлені на саміті ООН у Нью-Йорку у вересні 2015 р., серед яких: забезпечення здорового способу життя; забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів; забезпечення екологічної стійкості міст і населених пунктів; збереження та раціональне використання морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; захист та відновлення

екосистем суші, сприяння їх раціональному використанню [4].

Міжнародна практика демонструє, що таким механізмом запобігання негативному впливу на навколишнє середовище та компенсації втрат унаслідок екокатастроф має бути екологічне страхування. Щодо визначення дефініції «екологічне страхування», то у вітчизняній науковій літературі є кілька підходів до трактування сутності наведеного поняття:

1. Страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій за шкоду, завдану інтересам третіх осіб унаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку [5, с. 346].

2. Механізм захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій, спрямований на здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків забруднення навколишнього природного середовища і відшкодування пов'язаних із таким забрудненням витрат [6].

3. Страхування фінансової відповідальності, яке передбачає перекладання відповідальності за непередбачувану екологічну шкоду на страхові компанії. Екологічне страхування охоплює сукупність інструментів екологічної політики, за допомогою яких здійснюється страхування екологічного ризику [7, с. 79].

Із визначень випливає, що необхідність функціонування екологічного страхування в країні насамперед пов'язане з наявністю екологічних ризиків, реалізація яких призводить до забруднення довкілля та до нанесення шкоди особистим чи майновим інтересам третіх осіб. Поняття «екологічний ризик» трактується як «імовірність несприятливих наслідків від будь-яких (цілеспрямованих або випадкових, поступових або

катастрофічних) антропогенних змін природних об'єктів і факторів» [8].

Страховий ринок в Україні не характеризується відмінно організованою системою, що здатна повною мірою виконувати свої функції. Для виявлення недоліків функціонування страхового ринку України передусім необхідно звернутися до нормативно-правових документів, що його регулюють. По-перше, варто сказати що теоретична основа та практика останніх років розглядає екологічне страхування лише з погляду страхування відповідальності, зокрема цивільної відповідальності користувачів чи власників об'єктів, що характеризуються підвищеною екологічною небезпекою. Водночас у світовій практиці поняття екологічного страхування є комплексним і передбачає його розгляд із позицій страхування відповідальності суб'єктів, які своєю діяльністю чи бездіяльністю можуть завдати екологічних збитків, страхування майна, яке може бути пошкоджене, та особисте страхування життя та здоров'я суб'єктів, які мешкають на схильних до екологічних ризиків ділянках.

Нормативними документами, що здійснюють вплив на функціонування ринку екологічного страхування в Україні є: Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 05.03.1998, закони України «Про страхування» від 07.03.1996 (ст. 7) [9], «Про пестициди та агрохімікати» від 02.03.1995 (ст. 9), «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 (ст. 50), «Про відходи» від 05.03.1998 (ст. 14 і ст. 38), «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 (ст. 15 і ст. 17), «Про перевезення небезпечних вантажів» від 06.04.2000 (ст. 5 і ст. 22), «Про екологічний аудит» (ст. 11 і ст. 12), «Про об'єкти підвищеної безпеки» (ст. 19) та ін.

Сучасна вітчизняна правова система має значну кількість законодавчих і нормативних актів, які здійснюють регулювання екологічного страхування або певним чином пов'язані з навколишнім природним середовищем, але законодавство містить прогалини, дотримується різних концепцій та не забезпечує функціонування цілісної системи екологічного страхування. Підтвердженням цього факту є те, що Закон України «Про страхування» взагалі не містить поняття «екологічне страхування», він лише наводить перелік видів добровільного та обов'язкового страхування [9].

Із цього випливає, що правові норми в Україні не регулюють належним чином екологічне страхування, а створюють лише передумови для його запровадження. Більше того, був створений проект закону України «Про екологічне

страхування» (дата реєстрації 21.05.2002), який регулює відносини у сфері екологічного страхування та спрямований на відшкодування шкоди, заподіяної юридичним і фізичним особам унаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища. Проте 08.02.2005 його було відкликано та повернуто на доопрацювання [10].

Для вирішення наявних проблем ринку екологічного страхування в Україні необхідно звернутися до успішної світової практики та впровадити в національну систему ефективні інструменти, що забезпечать належний розвиток вітчизняного екологічного страхування. Виходячи з міжнародного досвіду, можна виділити декілька шляхів модернізації екологічного страхування. Найважливішим із них є створення державної компанії з регулювання політики та законодавства екологічного страхування. Тобто держава повинна брати безпосередню участь у процесі забезпечення контролю над екологічним страхуванням.

Країною-еталоном у сфері державного регулювання екологічного страхування є США. Нині екологічне страхування в країні є одним із найбільш урегульованих та розвинених у світі. Це спричинене необхідністю зменшення економічних ризиків, адже у США відбувалися природні катастрофи, що завдали найбільших матеріальних збитків в історії людства. Про ефективність політики екологічного страхування країни говорить статистика найбільш руйнівних стихійних лих із 1950 р. за рівнем застрахованих збитків (рис. 3).

Державна підтримка екологічного страхування у США характеризується ефективністю та результативністю. Варто виділити закон США «Про всебічну відповідальність і відшкодування шкоди навколишньому середовищу», прийнятий у 1980 р. та який має більш відому назву «Програма Суперфонду». Відповідно до закону, було створено спеціальний фонд у загальному розмірі 16,3 млрд. дол. Джерелами фінансування є кошти федерального уряду та урядів штатів, а також основна частина (86%) – надходження від спеціального податку, що сплачується підприємствами. Ціллю «Програми Суперфонду» є виявлення й очищення забруднених ділянок, де були нелегально скинуті небезпечні промислові відходи. Кошти на проведення очисних заходів стягуються з винуватця забруднення, якщо вдається його визначити. В іншому разі заходи фінансуються за рахунок фонду [12]. Крім того, США мають низку форм допомоги страховикам у різних галузях, де комерційні страхові компанії не здатні в необхідній мірі забезпечити відшкодування збитків. Наприклад, уряд США виступає як перестраховик приватних страхових компаній під час страхування ризиків від повеней. Якщо у разі настання страхового випадку сума страхових виплат перевищує встановлені межі, то кошти, яких не вистачає, сплачує держава [13].

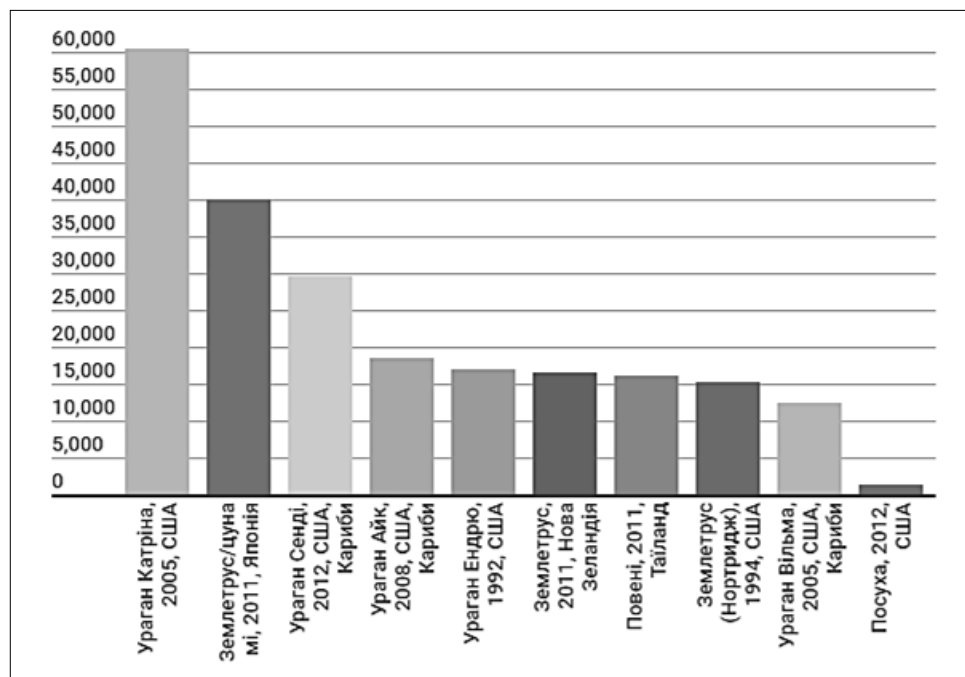

Рис. 3. Найруйнівніші стихійні лиха з 1950 р. за рівнем застрахованих збитків, млн. дол. США [11]

Такий механізм доцільно було б використати в західній частині України, зокрема у Закарпатті, адже ця територія характеризується надмірними опадами та ризиками настання повенів та зсувів ґрунту.

Франція здійснила прорив за останні роки у сфері страхування екологічних ризиків та стала лідером серед європейських країн, що було зумовлено значною кількістю небезпечних об'єктів у галузі енергетики, якими володіє країна. У концепції «Стратегії національної безпеки» (1991 р.) розглядається екологічне страхування як основний інструмент забезпечення енергобезпеки [14]. Французьке екологічне законодавство передбачає обов'язкові вимоги щодо створення спеціальних фондів, які забезпечать компенсацію збитків суб'єктам господарювання, що зазнали збитків від техногенних катастроф, а також включення в договори фізичних осіб про майнове страхування покриття даних збитків. Також нормативно-правові акти передбачають можливість звернення особи, потерпілої від техногенних катастроф, за відшкодуванням не до осіб, що безпосередньо відповідальні за збиток, а до страхових компаній.

Політика з управління екологічним ризиком у Нідерландах передбачає проведення заходів у двох напрямках: політика, що орієнтована на наслідки негативного впливу на людей та довкілля; політика, орієнтована на забезпечення контролю над джерелом небезпеки. У рамках другого напрямку підприємства, що мають потенційно небезпечні об'єкти виробництва, повинні отримати екологічні ліцензії на діяльність від

компетентних органів влади. Отже, передумовою функціонування ефективно організованої системи екологічного страхування, як видно з аналізу, є державне регулювання.

Разом із цим ще одним важелем модернізації екологічного страхування в Україні має стати стимулювання розвитку екологічного страхування промисловими підприємствами та комерційними страховими компаніями, а також підтримка ініціативи населення та суб'єктів господарювання страхуватися від екологічних ризиків. У США, наприклад, законодавчо регламентується гарантія компенсації екологічних витрат. Насамперед під обов'язковим страхуванням розуміється «фінансова стійкість та платоспроможність компанії, яка гарантує наявність коштів на відшкодування витрат, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища» [13]. Варто сказати, що комерційні страхові компанії є однією з найпотужніших складників кредитно-фінансової системи США.

У Фінляндії законодавство, яке регулює відносини щодо екологічного страхування, передбачає зобов'язання застрахувати відповідальність компаній, які в результаті діяльності можуть завдати екологічної шкоди. Закон «Про страхування відповідальності за збиток навколишньому середовищу» передбачає гарантування повного відшкодування збитку навіть у разі невстановленої відповідальності. Для здійснення цієї мети створено фонд компенсацій, який керується приватними страховими компаніями. Джерелом фінансування є страхові внески обов'язкового страхування підприємств, що

мають отримати екологічний дозвіл на свою діяльність [13].

Страховання відповідальності Швеції, згідно з чинним законодавством, передбачає зобов'язання підприємств, що потенційно можуть спричинити забруднення, отримати спеціальне страхове покриття. Цей механізм забезпечує компенсацію збитків у разі банкрутства винного суб'єкта господарювання, якщо не має змоги виявити винуватця та у разі неможливості висунення претензії через стікання строку позовної давності, що становить 10 років.

У багатьох країнах альтернативою обов'язковому страхуванню є фінансові та банківські гарантії, які повинні отримати потенційно небезпечні виробництва. В Італії, наприклад, щоб отримати ліцензію на збереження речовин, що можуть мати негативний вплив на середовище, компанія повинна мати фінансову гарантію. Також наявність таких фінансових гарантій у формі поруки, банківських гарантій та страхування передбачено чинним законодавством Швеції, Бельгії, Австрії [14]. Така потужна країна, як Японія, теж має добре розвинений ринок екологічного страхування, яке здійснюється в однаковій мірі як приватними страховими компаніями та державними організаціями, так і кооперативами. Страхування у Великобританії має міжнародний характер. У країні знаходяться штаб-квартири деяких масштабних міжнародних страхових організацій та інститут Лондонських страховиків. Також функціонує корпорація «Ллойд» – базовий елемент міжнародного страхового ринку Лондону, який являє собою сукупність 400 страхових синдикатів.

Ще одним напрямом модернізації екологічного страхування є здійснення спільної діяльності страхування та перестраховання для забезпечення фінансової стійкості певних видів страхування, наприклад авіакосмічного, ядерного; можливості брати участь у значних ризиках, що притаманні новітнім технологіям та масштабним виробництвам; вирішення проблеми недостатньої фінансової ємкості; забезпечення страхових виплат у разі настання страхових випадків. Особливої актуальності добровільні об'єднання страховиків набувають у процесі глобалізації та інтернаціоналізації економічних відносин на світовому ринку страхування та в результаті посилення вимог нормативно-законодавчих актів щодо екологічної відповідальності підприємств стосовно страхування від ризиків та забезпечення відшкодування збитків. В останні роки страховики все частіше об'єднуються в страхові пули та асоціації. Асоціації являють собою добровільні об'єднання страховиків, що є юридичними особами. Страховий пул – це добровільне об'єднання страхових компаній для спільного страхування певних ризиків. Він не є юридичною особою та створюється на підставі угоди між зазначеними компаніями для забезпечення фінансової стійкості страхових

операцій на умовах солідарної відповідальності за виконання зобов'язань за договорами страхування [15]. Страхові об'єднання здійснюють свою діяльність у країнах Європи, Японії тощо. У Великобританії, наприклад, Асоціація британських страховиків, створена в 1985 р., заповнила 95% страхового бізнесу держави.

Таким чином міжнародний досвід показує, що в Україні варто розвивати такі види об'єднань страховиків, як асоціації та страхові пули, особливо необхідно забезпечити функціонування більшої кількості добровільних об'єднань страховиків для страхування великих ризиків, що пов'язані з небезпечними великомасштабними виробництвами. В Україні існує Ядерний страховий пул, основним завданням якого є «організація та координація страхування і перестраховання українських ядерних ризиків, ризиків під час транзитного транспортування територією України ядерних матеріалів, прийняття у перестраховання ризиків закордонних ядерних операторів» [16]. Варто зауважити, що співпраця із закордонними страховими організаціями під час створення таких об'єднань буде сприяти транснаціональній діяльності та інтернаціоналізації, а також прискорювати ці процеси.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Екологічний стан в Україні є незадовільним та потребує впровадження економічних механізмів для структурної перебудови економіки країни, орієнтованої на цілі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй. Одним з елементів такого механізму має стати екологічне страхування. Проведений аналіз дав змогу зробити висновки про те, що страховий ринок в Україні розвинутий недосконало та досить фрагментарно, водночас у країні не створено умов, які б могли стимулювати розвиток страхування у сфері охорони довкілля. Значною мірою це відбувається через недосконале чинне законодавство. Аналіз міжнародного досвіду демонструє, що основою ефективної екологічної політики є оптимальне поєднання її регулювання державним урядом і використання важелів впливу на страхові організації й підприємства для забезпечення розвитку екологічного страхування в Україні та дає змогу виокремити шляхи поліпшення стану ринку екологічного страхування в Україні:

- забезпечення функціонування структури національної системи екологічного страхування з фундаментальною державною підтримкою через удосконалення законодавчої бази, що регулює екологічне страхування;
- посилення ролі обов'язкового страхування відповідальності власників об'єктів, що несуть підвищену екологічну небезпеку; водночас необхідно створити умови для забезпечення підтримки добровільного екологічного страхування, насамперед для створення страхових пулів та асоціацій, особливо разом із закордонними страховими організаціями;

• створення Національного фонду, що буде відшкодовувати ці екологічні збитки у разі виявлення винних осіб у настанні екологічних інцидентів. Таким чином буде забезпечений державний механізм надання фінансових гарантій компенсації шкоди довкіллю.

Позитивні наслідки здійснення даних нововведень будуть проявлятися через вигоди, що отримують різні суб'єкти господарювання: попередження погіршення екологічного стану країни та підвищення відповідальності підприємств за

наслідки своєї діяльності та мінімізація та компенсація витрат у разі настання несприятливих ситуацій. Населення за розвинутого ринку екологічного страхування отримує гарантії щодо збереження умов життєдіяльності та здоров'я, а в разі непередбачуваних подій – можливості отримання компенсацій за лікування та вартості постраждалого майна. Ще одним позитивним наслідком є зменшення навантаження на державний бюджет під час відшкодування збитків, що викликані настанням техногенних аварій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Global metrics for the environment. 2016 REPORT [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report_opt.pdf.
3. Country comparison : death rate [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2066rank.html>.
4. Цілі сталого розвитку 2016–2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitit/tsili-staloho-rozvytku>.
5. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування : [навч. посіб.] / Т.П. Галушкіна. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 480 с.
6. Екологічне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ueic.com.ua>.
7. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Синякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.
8. Нові вектори розвитку страхового ринку України : [монографія] / С.М. Козьменко [та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2012. – 315 с.
9. Закон України «Про страхування» за станом на 1 січ. 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Проект закону про екологічне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5.
11. Збитки від природних катастроф у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.euronews.com/2016/01/05/the-human-and-economic-cost-of-natural-disasters-in-2015>.
12. State Superfund Program [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tceq.texas.gov/remediation/superfund/statesf>.
13. Якимчук С. Екологічне страхування: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні / С. Якимчук // Економіка. – 2013. – № 3(123). – С. 70.
14. Проценко О.Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці / О.Л. Проценко // Вісник Черкаського університету. – 2008. – Вип. 362. – С. 195–201.
15. Об'єднання страхових організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://insins.net/insurance/42-obyednannya-strahovih-organizacyi.html>.
16. Об'єднання «Ядерний страховий пул» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atomforum.org.ua/ukrncinpool4334>.